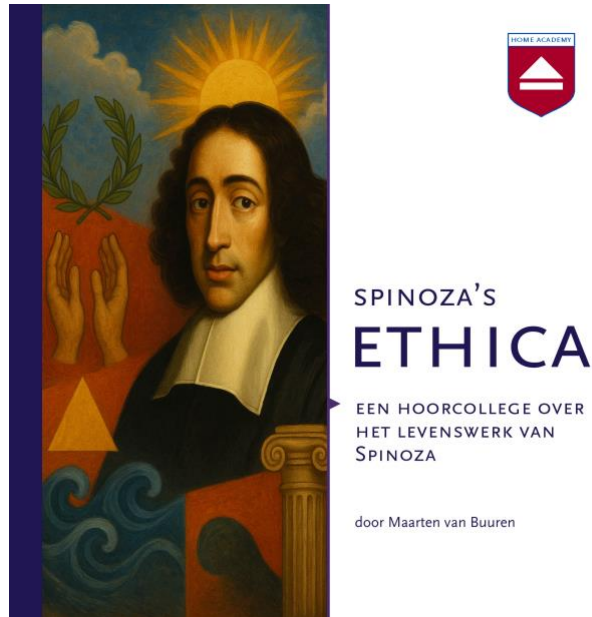

Bijlage bij het hoorcollege *Spinoza's Ethica*

Inhoudsopgave

[Over Maarten van Buuren](#)

[Over Bob Kommer](#)

[College 1. *Ethica*. Inleiding en deel 1: het Zijn](#)

[H1. Inleiding op de *Ethica*](#)

[H2. Het Zijn is substantie](#)

[H3. De oorzaak der dingen](#)

[College 2. *Ethica* deel 2: het Denken](#)

[H4. Denken is een activiteit](#)

[H5. Parallellisme](#)

[College 3. *Ethica* deel 3: het Doen](#)

[H6. De affecten](#)

[H7. Affecten zijn denkbeeldig](#)

[College 4. *Ethica* deel 4: ethiek en samenleving](#)

[H8. Ethiek is politiek](#)

[H9. Rede is gemeenschapszin](#)

[College 5. *Ethica* deel 5: de vrijheid van de mens](#)

[H10. Van passie naar actie](#)

[H11. Intuïtie, verstand en vrije noodzaak](#)

[Aanbevolen literatuur](#)

[Colofon](#)

Maarten van Buuren

Prof.dr. Maarten van Buuren is als emeritus hoogleraar Moderne letterkunde verbonden aan de Universiteit Utrecht. Hij studeerde Frans en Nederlands aan de Rijksuniversiteit Groningen. In 1986 promoveerde hij in Nijmegen op de metaforentheorie van Paul Ricoeur. Zijn onderzoek richt zich op de filosofische aspecten van literatuur en sinds zijn emeritaat op de literaire aspecten van filosofie. Hij vertaalde werk van een groot aantal filosofen (Emil Cioran, Paul Ricoeur, Paul Valéry, François de la Rochefoucauld, Werner Heisenberg, Ludwig Binswanger) en schreef studies over hun werk. De laatste twintig jaar concentreerde zijn aandacht zich op Spinoza en Nietzsche. Hij vertaalde Spinoza's *Ethica* en het *Politiek traktaat* uit het Latijn en schreef er studies over. Binnenkort verschijnt met *De geboorte van de tragedie* zijn vijfde Nietzsche-vertaling.

Bij Home Academy zijn van hem de volgende hoorcolleges verschenen: *Proust, Overspelige vrouwen, Levenslot of levenskunst?* (samen met Joep Dohmen), *Wenken voor het goede leven* (samen met Joep Dohmen), *Tien Geboden revisited* (samen met Hans Achterhuis) en *De filosofie van Spinoza*.

Opgenomen i.s.m. Bob Kommer Studio's

Bob Kommer Studio's, opgericht in 1952, is één van de oudste geluidsstudio's van Nederland. Naast het verzorgen van geluid voor diverse natuur- en animatiefilms, doet Bob Kommer Studio's al meer dan 20 jaar het 6-kanaals surround geluid van Omniversum en andere IMAXtheaters in Europa. De studio wordt ook gebruikt voor o.a. het inspreken van luisterboeken en het opnemen van hoorcolleges.

Kijk voor meer informatie op www.bobkommer.com

Synopsis van het hoorcollege *Spinoza's Ethica*

College 1. Ethica: Inleiding en Deel 1

H1. Inleiding op de Ethica

De *Ethica* is Spinoza's levenswerk. Het is in wezen een cryptogram. Er zijn drie sleutels voor ontcijfering

Eerste sleutel:

Er zijn niet één, maar twee *Ethica's*.

Ethica I (1660–1665) bestaat uit 3 delen:

- 1: Zijnsleer
- 2: Kenleer
- 3: Ethiek

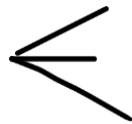
Deze eerste versie droeg de titel: '*Filosofie*'. Drukker Jan Rieuwertsz weigerde het gevaarlijke boek uit te geven. Spinoza moest zijn manuscript op de plank leggen.

In 1670 pakte hij de draad weer op. Hij breidde zijn boek uit van 3 naar 5 delen:

1. Zijnsleer
2. Kenleer
3. Ethiek (1)
4. Ethiek (2)
5. Ethiek (3)

Het zwaartepunt verschoof. Spinoza veranderde de titel van *Philosophia* naar *Ethica*.

Maar het bouwplan bleef

1. ZIJN	–	ZIJNSLEER
2. DENKEN	–	KENLEER
3. DOEN	–	ETHIEK

Door het uitwalsen van deel 3 is dat bouwplan onzichtbaar geworden. De eerste sleutel tot ontcijfering is dan ook de herleiding van het boek tot zijn oorspronkelijke driedeling.

Tweede sleutel:

Spinoza ontleent deze driedeling aan de filosofie van de Stoa:

In alle drie onderdelen staat de logos centraal:

ZIJN (fysica) – Logos is God

DENKEN (logica) – logos is verstand

DOEN (ethica) – logos is gemeenschapszin

Logos wordt in het Latijn vertaald als *ratio* (rede)

Ratio betekent drie dingen: God, verstand en gemeenschap.

Ratio vormt de kern van Spinoza's filosofie.

Derde sleutel:

Tijdsgewricht (midden 17^e eeuw). De *Ethica* was dubbel revolutionair. In theologisch opzicht was het een manifest voor vrijzinnig gelovigen; in politiek opzicht een manifest voor de republikeinen (Johan de Witt).

Dit was de reden waarom Spinoza levenslang onderdook en zijn *Ethica* in onleesbaar Latijn schreef. Ik zal *Ethica* ontcijferen aan de hand van de drieslag ZIJN, DENKEN, DOEN. Deze drieslag is de ruggengraat van de *Ethica*; de *ratio (logos)* is het merg.

Voor de *Ethica* gelden de beginwoorden van het evangelie van Johannes: 'In den beginne was het woord (*logos*) en het woord (*logos*) was bij God en het Woord (*Logos*) was God.'

H2. Het Zijn is substantie

Maar wat is substantie? Jam? Pindakaas? Stopverf?

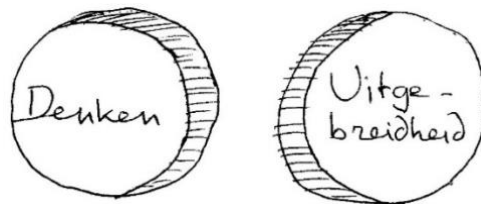
Jan Hendrik Glazemaker vertaalt substantie met 'zelfstandigheid'. Alle dingen zijn 'onzelfstandig' (hebben hun oorzaak buiten zichzelf), alleen de substantie (Natuur/God) is zelfstandig, want zij heeft haar oorzaak in zichzelf (*causa sui*)

Er is maar één substantie

Dat is vreemd. Volgens Descartes zijn er twee substanties, namelijk natuur (fysica) en bovennatuur (metafysica), reden waarom zijn filosofie dualistisch wordt genoemd.

Volgens Spinoza is er maar één substantie, namelijk God/Natuur. Deze God/Natuur omvat alle dingen universumbreed, plus hun scheppende kern. Spinoza staat met zijn Monisme lijnrecht tegenover het Dualisme van Descartes.

De substantie heeft 2 eigenschappen (attributen)

Ze vormen twee kanten van één medaille. De enkelvoudige substantie is zowel scheppend beginsel (God = Denken) als schepping (God = Uitgebreidheid).

H3. De oorzaak der dingen

Wat is de oorzaak van de dingen? Volgens *Descartes* is er een absolute breuk tussen schepper (God) en schepping. Volgens *Spinoza* is God zowel schepper als schepping. Spinoza verklaart het ontstaan van de dingen uit de relatie tussen de attributen Denken en Uitgebreidheid.

Hij legt uit dat essentie (Denken) zich verhoudt tot existentie (Uitgebreidheid) als oorzaak tot gevolg:

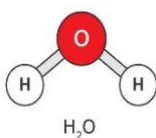
Essentie (DNA)

->

Existentie (dier, plant, u en ik)

Water Molecule

Essentieel water

->

Existentieel water

College 2. De Ethica deel 2: het Denken

H4. Denken is een activiteit

Denken omvat drie compartimenten:

Waarneming ->	rede ↔	intuïtie <-
------------------	-----------	----------------

Waarnemingen zijn onwaar. De rede (kritisch denken) zuivert onware waarnemingen tot ware ideeën. De rede ontvangt haar instructies van de intuïtie.

Denken is de dubbele wisselwerking tussen waarneming en rede enerzijds en intuïtie en rede anderzijds (waarneming en intuïtie staan niet met elkaar in contact).

H5. Parallellisme en het concentrische ik

Volgens Spinoza bestaat er 'parallellisme' tussen waarnemingsbegrip en verstandelijk begrip. Hij bedoelt daarmee dat de twee begripsprocessen gelijktijdig en parallel verlopen, maar elkaar nergens raken, zoals de twee rails van een treinspoor.

Vergist Spinoza zich? Twee denkexperimenten helpen ons in te zien dat hij gelijk heeft:

- De Zon

Waarnemingsbegrip: de zon komt op en gaat onder

Verstandelijk begrip: de aarde draait om haar as

- De Maan

Waarnemingsbegrip: de maan staat stil

Verstandelijk begrip: de maan wentelt om eigen as én om de aarde.

In beide gevallen berust het waarnemingsbegrip op een vergissing die (met moeite) kan worden gecorrigeerd door verstandelijk begrip.

Het concentrische ik

Tussen Stelling 13 en 14 van deel 2 neemt Spinoza een time-out om uit te leggen wat een 'lichaam' is. 'Lichaam' is een betrekkelijk begrip; geïntegreerde 'lichamen' (kleine letter) worden ingevat in integrerende 'Lichamen' (hoofletter):

De consequenties voor 'identiteit', 'samenleving' en 'eigenbelang' zijn duizelingwekkend.

College 3. Ethica deel 3: het Doen

H6. De affecten

Deel 3 van de Ethica is getiteld: *De Affecten*.

Dat is vreemd, want na de delen 1 en 2 over ZIJN en DENKEN, verwacht je dat deel 3 zal gaan over DOEN oftewel ETHIEK.

Dat is ook zo, maar Spinoza benadert Ethiek via de affecten.

Wat zijn affecten?

Spinoza gebruikt twee woorden voor 'affect': *affectio* en *affectus*. Ze betekenen allebei 'aandoening' en worden meestal vertaald met de term 'hartstocht' of 'emotie'. Dat is onjuist, want er is verschil tussen *Aandoening (affectio)* - een lichamelijke inprenting – en *Affect (affectus)* - een mentale voorstelling.

Affecten (mentale voorstellingen) zijn impulsen tot handelen.

In ons lichaam sluimeren begeerten die erop wachten gewekt te worden door 'aanstoting' (affect).

Denk aan een pizza-affiche die eetlust wekt.

Affecten triggeren driften en begeerten. Dat is goed, zegt Spinoza, want op die manier worden we sterker.

In het algemeen zijn affecten *ethisch goed*, omdat ze onze macht vergroten. Maar er zijn ook *ethisch slechte* affecten, zoals nederigheid, onbaatzuchtigheid, schaamte en schuldgevoel. Die zijn slecht, omdat ze ons zwakker maken.

Tegendraadse ethiek

Spinoza deelt de affecten in volgens de tegenstelling deugden ⇔ ondeugden. Deugden vergroten onze macht; ondeugden verkleinen onze macht. Tot de deugden rekent Spinoza onder meer: hoogmoed, eerzucht en zelfverheerlijking. Hij noemt dat deugden, omdat ze ons sterker maken. Tot de ondeugden rekent hij onder meer: medelijden, nederigheid en bescheidenheid. Dat zijn ondeugden, omdat ze ons zwakker maken.

Een en ander betekent dat Spinoza de christelijke ethiek op haar kop zet. Volgens hem verhoudt Goed zich tot Kwaad als macht tot onmacht.

H7. Affecten zijn denkbeeldig

Gevoelens richten zich niet op een ding, maar op de *voorstelling* van dat ding, zegt Spinoza.

Voorstellingen bemiddelen tussen onze gevoelens en de objecten van deze gevoelens. Ons gevoelsleven doorloopt een scala van mogelijkheden tussen de polen Realisme – Idealisme, afhankelijk van de vraag of de voorstellingen van onze geliefden meer of minder aan de werkelijkheid worden getoetst. De luisteraar kan de aard van zijn eigen gevoelens nagaan aan de hand van een zevenpuntsschaal. In welk vakje bevindt zich de voorstelling van uw geliefde?

Realistisch

Idealistisch

|-----|-----|-----|-----|-----|-----|-----|

Liefde

Wat is liefde? We houden van de liefde van de ander voor ons, zegt Spinoza; liefde is in diepste wezen eigenliefde. Eigenliefde is narcistisch in de positieve zin van het woord, dat ze ons sterker maakt.

Liefde is dubbel denkbeeldig. Ik houd van de voorstelling die de geliefde van mij maakt. Als ik door het raam kijk en mijn geliefde zie naderen, projecteert mijn liefde zich eerst op het spiegelbeeld van

mijn gezicht en pas daarna op het beeld van mijn geliefde. Liefde is egoïstisch; ze maakt me sterker. Daarom is liefde de hoogste deugd binnen Spinoza's ethiek.

College 4. Ethica deel 4: ethiek en samenleving

H8. Ethiek is politiek

In 1665 onderbrak Spinoza zijn werk aan de *Ethica*. Hij schreef het *Theologisch-politiek traktaat* (1670). Daarna ging hij verder met zijn *Ethica*, maar onder invloed van zijn werk aan het *Theologisch-politiek traktaat* gaf hij een maatschappelijk draai aan de ethiek.

Natuursituatie en samenleving

In navolging van Hugo de Groot en Thomas Hobbes baseert Spinoza zijn politieke denken op de overgang van natuursituatie naar samenlevingssituatie.

In de natuursituatie heerst totale vrijheid. Iedereen mag doen wat hij wil: moorden, roven, verkrachten. In de natuursituatie heerst het *natuurrecht*; mensen leven als dieren in het bos. Die vrijheid is maar schijn, want iedereen moet slapen, wordt weleens ziek, en iedereen wordt oud. Dat is de gelegenheid waarop zijn tegenstanders hebben gewacht om hem een kopje kleiner te maken. Daarom staken de mensen de koppen bij elkaar. Ze beloofden elkaar niet te zullen vermoorden of te beroven en elkaar tegen aanvallen van buiten te verdedigen. Ze legden hun afspraken vast in een officieel document en droegen hun natuurrecht over aan een vorst die de gemaakte afspraken namens hen moest handhaven. Het volk (niet de vorst) was soeverein. Ware vrijheid kwam pas binnen deze volkssoevereiniteit tot stand.

H9. Rede is gemeenschapszin

Rede (*logos*) betekent behalve God (het scheppende beginsel) en menselijk verstand ook gemeenschapszin.

Liberalisme - utilitarisme

Spinoza's politieke ideeën vormen de grondslag van het liberalisme-utilitarisme van Adam Smith, Jeremy Bentham en John Stuart Mill.

College 5. Ethica deel 5: de vrijheid van de mens

H10. Van passie naar actie

In het laatste deel legt Spinoza uit hoe de mens zich kan bevrijden uit de slavernij en tot vrijheid kan komen. Hij doet dit aan de hand van drie oefeningen die hij in de voorafgaande delen had aangestipt, maar niet had uitgewerkt.

Eerste oefening: van passie naar actie

In deel 3 had Spinoza uitgelegd dat affecten passies zijn in de letterlijke zin dat ze lijdzaam worden ondergaan. Passies maken de mens onvrij. Vandaar de titel van deel 4: *Over de onvrijheid van de mens*.

Maar mensen hebben verstand. Ze zijn in staat passies in acties te veranderen. Vandaar de titel van deel 5: *Over de vrijheid van de mens*. Alleen mensen beschikken over deze mogelijkheid en van de mensen alleen de weldenkenden.

De vraag is nu: hoe transformeer je passies tot acties?

Door middel van oefeningen, zegt Spinoza. Wat voor oefeningen?

Meditatie is het beste voorbeeld. Hoe werkt meditatie eigenlijk?

H11. Intuïtie, verstand en vrije noodzaak

Tweede oefening: intuïtie en verstand

Spinoza grijpt terug op deel 2: *over het Denken*.

Intuïtie, zei hij daar, is onmiddellijk inzicht in de waarheid. Maar het denken bestaat, zoals we ons herinneren, uit drie onderdelen: waarneming, rede en intuïtie. Rede is het belangrijkste onderdeel. De vraag is nu waarom we rede nodig hebben als intuïtie ons onmiddellijk inzicht geeft in de waarheid.

Spinoza stelt intuïtie voor als een stemmetje in ons achterhoofd. Het wordt makkelijk overstemd door het kabaal dat ons belet te zien wat we altijd al wisten. De rede dient ertoe deze barrière te overwinnen.

Derde oefening: vrije noodzaak

Spinoza had in het aanhangsel van deel 1 uitgelegd dat alles is gedetermineerd. De pan die van het dak waait en een voorbijganger dodelijk treft is geen toeval, maar noodzaak. Dit lijkt in strijd met het doel van de *Ethica*: vrijheid, want hoe kun je vrij zijn als alles is gedetermineerd?

Dat kan, zegt Spinoza, als we 'vrijheid in noodzaak' leren beoefenen en zelfs in liefde leren omarmen, in een beweging die het best kan worden omschreven als *amor fati* (liefde tot het noodlot). Het is moeilijk zich bij deze 'vrijheid in noodzaak' iets voor te stellen. Een denkexperiment is nodig. Als we ons voorstellen dat we in een vliegtuig zitten dat bezig is neer te storten, maar nog tien minuten nodig heeft om de grond te bereiken, hebben we de keuze tussen twee mogelijkheden. De meest aannemelijke is dat we in paniek raken; in dat geval ondergaan we het gebeuren als passie. De andere mogelijkheid is dat we onze mobiel tevoorschijn halen, afscheid nemen van onze kinderen en geliefden, hen bedanken voor het leven dat dankzij hen rijk en goed is geweest en hun het beste wensen. Als we daartoe in staat zijn, transformeren we een aanstormende passie in actie en maken ons daarin vrij. Herhaal deze oefening bij alle rampen en ongemakken die ons regelmatig overvallen.

Ik hoop in grote lijnen duidelijk te hebben gemaakt wat Spinoza bedoelt en belangrijker: ik hoop dat hij u ervan heeft kunnen overtuigen deze oefeningen toe te passen in uw eigen leven.

Aanbevolen literatuur

Spinoza, *Ethica*. Vertaald, ingeleid en toegelicht door Maarten van Buuren, Damon, 2025

Maarten van Buuren, *Zijn, denken, doen. Spinoza's weg naar geluk*, Damon, 2025

Maarten van Buuren, *De essentie van Spinoza*, ISVW-Uitgevers, Leusden, 2016

Colofon

Home Academy geeft hoorcolleges uit voor thuis en onderweg. Direct te downloaden of onbeperkt te beluisteren in de Home Academy Club. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door boeiende sprekers. Zo kan je kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank. Download de Home Academy app voor het beluisteren van onze hoorcolleges op een mobiel of tablet.

Kijk verder op www.home-academy.nl

Uitgave	Home Academy Publishers Middelblok 81 2831 BK Gouderak Tel: 0182 – 370001 E-mail: info@home-academy.nl
----------------	--

Opname	Frits de Bruijn i.s.m. Bob Kommer Studio's (Den Haag, najaar 2025)
Stem Inleiding	F.C. van Nispen tot Sevenaer
Mastering	Frits de Bruijn
Vormgeving	Floor Plikaar

© Hoorcollege Copyright 2025 Home Academy Publishers B.V.

ISBN 978 90 8530 288 9

NUR 730, 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.